

Конституційні та інші нормативно-правові засади діяльності персоналу колоній щодо реалізації принципу гуманізму у сфері виконання покарань

В статті здійснено аналіз нормативно-правових актів, що регулюють питання гуманного ставлення персоналу органів та установ виконання покарань до осіб, засуджених до позбавлення волі, визначені основні проблеми у цьому напрямі та сформульовані науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення змісту даної діяльності.

Ключові слова: нормативно-правовий акт; правові засади; персонал органів та установ виконання покарань; засуджений; кримінально-виконавча діяльність; принципи права; гуманізм; сфера виконання покарань.

Постановка проблеми. Як показують результати спеціальних наукових досліджень, не дивлячись на досить чітку нормативно-правову регламентацію діяльності персоналу колоній та в цілому персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України у сфері виконання покарань, щорічно зазначені особи вчиняють різноманітні діяння, що суперечать змісту принципу гуманізму, а саме: убивства, нанесення тілесних ушкоджень, катування та інші випадки нелюдського поводження із засудженими [1].

Вивчення архівних кримінальних проваджень (справ), а також матеріалів службових розслідувань, проведення по зазначених фактах, дав підстави стверджувати, що однією з детермінант, що сприяє порушенню персоналом колоній принципу гуманізму у відносинах із засудженими, є неналежне, а, подекуди, повне незнання цими особами соціально-правової природи даного принципу, а також свідоме його ігнорування у силу індивідуальних особливостей реагування персоналом ДКВС України на конфліктні ситуації, що виникають у зв'язку з виконанням та відбуванням кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Отже, в наявності є очевидна, актуальне та практично значуща проблема, яка потребує розв'язання на науковому рівні, що й стало вирішальним при виборі теми, об'єкта, предмета і **мети цієї статті**, головним завданням якої стало з'ясування існуючих на практиці проблем з цих питань та розробок науково обґрунтованих заходів щодо їх вирішення по суті.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно розробка проблеми кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань займаються такі учені, як: К.А. Автухов, О.М. Бандурка, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, І.М. Копотун, В.Я. Конопельський, В.О. Меркулова, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та ін.

Поряд з цим, у контексті змісту тих питань і завдань, які склали предмет дотримання цій роботі, наукові пошуки здійснюються безсистемно та не цілеспрямовано, що й виступило додатковим аргументом щодо вибору її тематики та постановці пріоритетної мети.

Виклад основних положень. Чинне законодавство України вносить певну плутанину у питання змісту гуманного ставлення до засуджених. Так, відповідно до ст. 16 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», персонал установ виконання покарань зобов'язаний неухильно виконувати закони України, додержуватися норм професійної етики, гуманно ставитися до засуджених і осіб, узятих під варту. Жорстокі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою і роботою в органах, установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Особи рядового і начальницького складу та працівники кримінально-виконавчої служби, які виявили жорстоке ставлення до засуджених і осіб, узятих під варту, або вчинили дії, що принижують їхню людську гідність, притягуються до відповідальності згідно із законом. У разі вчинення дій, зазначених у частині другій цієї статті, особа рядового чи начальницького складу або працівник кримінально-виконавчої служби підлягає звільненню зі служби (роботи), якщо до нього постановлено обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили, або якщо протягом року за такі ж дії до нього вже було застосовано дисциплінарне стягнення. В ст.4

цього ж нормативного акту зазначено, що непередбачене законодавством обмеження прав і свобод людини та громадянина неприпустиме і тягне за собою відповідальність згідно із законом [2].

Звідси нібито витікає, що гуманне ставлення до засуджених та дотримання норм етики являють собою окремі та відмітні один від одного обов'язки працівників установ виконання покарань. Але, як видається, допускаючи певне дублювання, законодавець мав на меті додатково наголосити на необхідності дотримання базових засад виконання покарання у виді позбавлення волі та створив підґрунтя для визнання такої поведінки персоналу, що не вказує на гуманне ставлення, порушенням норм чинного законодавства (бо прямої відповідальності за порушення норм професійної етики через значний моральний ухил цього акту нині не існує).

У ряді випадків гуманне ставлення до засуджених намагаються перевести в залежність від правового й соціального становища персоналу установ виконання покарань у такому змісті: «Ми ніколи не навчимося поважати права засуджених, якщо ми не почнемо по справжньому поважати права в'язничного персоналу. Якщо хтось розраховує на те, що персонал ставитиметься до в'язнів, як годиться, коли в той же час до нього не ставляться порядно, то він дуже помиляється. Ми повинні захищати права в'язнів, але й потрібно дбати про права персоналу. Отож, вправне спорядження, належний відпочинок, належна тривалість відпустки, достатня кількість програм професійної підготовки персоналу і звичайно ж система внутрішнього розгляду скарг, які можуть виникати у ваших підлеглих - це вимоги, які необхідні для забезпечення належної роботи персоналу, а отже поваги прав в'язнів» [3, с. 5-6].

Дійсно, підкреслюючи виняткову важливість проблеми персоналу кримінально-виконавчих установ для відповідного управління ними, реалізації їх організаційних і реабілітаційних цілей, Європейські тюремні правила в своїй спеціальній частині, присвяченій персоналу, вимагають звертати особливу увагу на виконання правил, що стосуються саме працівників тюремної системи. Так, зокрема, вказується, що тюремний персонал необхідно постійно підтримувати шляхом відповідної підготовки, консультативної допомоги і позитивним стилем керівництва, з тим щоб персонал впроваджував високі людські стандарти, працюючи ефективно, і віддано ставився до своїх обов'язків [4, с. 63]. Але у наведеному мові йде про потребу постійного підвищення професійного рівня персоналу, створення умов для підвищення ним своєї кваліфікації, та жодного разу не вказується на можливість невиконання покладених функцій і завдань через певні обставини, що не мають характеру надзвичайних подій. Крім того, відповідно до ст. 4 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», діяльність ДКВС України провадиться на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина. Персонал ДКВС зобов'язаний поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення. Інакше кажучи, і чинні законодавчі акти не дають можливості ухилитися від названого обов'язку.

Загальні вимоги до персоналу, які, на нашу думку, і містять в собі основні елементи поняття «гуманне ставлення до засуджених», викладені у декількох документах:

1) Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи (2012) щодо Європейського Кодексу етики працівників пенітенціарних установ;

2) Кодекс етики та службової поведінки персоналу ДКВС України (2012 р.)

3) проект Кодекс етики персоналу ДКВС України (2016 р.).

Як справедливо посилаються К. А. Автухов та І. С. Яковець, Кодекс етики має служити основою для формування належної моралі та шанобливого ставлення у сфері служби в ДКВС України, а також бути, так би мовити, інститутом суспільної свідомості і моральності посадових осіб. Саме тому у ньому й міститься згадка про те, що Кодекс етики ДКВС України являє собою систему моральних норм, зобов'язань і вимог сумлінного виконання службових обов'язків персоналу цієї служби, засновану на загально визнаних моральних принципах і положеннях національного законодавства, нормах функціонування системи виконання кримінальних покарань в Україні та модельного Європейського кодексу етики для співробітників пенітенціарних установ [5, с. 219]. При цьому такі кодекси визначають основні завдання діяльності персоналу установ виконання покарань, що фактично і виступають, через морально-етичний ухил всього документу, орієнтирами гуманного ставлення до засуджених:

Основними завданнями співробітників пенітенціарних установ в демократичному суспільстві, у якому діє принцип верховенства права, є:

а) здійснення усіх обов'язків згідно з національним законодавством та міжнародними стандартами;

б) захист і дотримання основоположних прав і свобод людини, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини;

в) забезпечення перебування усіх ув'язнених у безпеці та в умовах, які відповідають відповідним міжнародним стандартам, і, зокрема Європейським пенітенціарним правилам [6].

У проєкті оновленої редакції Кодексу встановлюється, що Кодекс етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України – це система моральних норм, зобов'язань і вимог сумлінного виконання службових обов'язків персоналу цієї служби, заснована на загальноновизнаних моральних принципах і положеннях національного законодавства, міжнародних стандартах функціонування системи виконання кримінальних покарань. далі – ДКВС України та її персонал служать суспільству, забезпечуючи його безпеку через гуманне поводження, застосування громадських санкцій і заходів та, у необхідних випадках, ізоляцію засуджених та ув'язнених. Працюючи з засудженими та ув'язненими, різними організаціями та громадянами, персонал ДКВС України покликаний зменшити ризик вчинення повторних кримінальних правопорушень і при цьому ставить перед собою за мету соціальну реінтеграцію правопорушників, що сприяє зміцненню суспільної безпеки та правопорядку в Україні. У цьому і полягає місія ДКВС України.

Деяко розширені в цьому документі й завдання персоналу органів і установ виконання покарань. Так, до основних завдань персоналу ДКВС України в демократичному суспільстві, в якому діє принцип верховенства права, віднесено:

- 1) здійснення усіх обов'язків згідно з національним законодавством та міжнародними стандартами;
- 2) захист і дотримання основоположних прав і свобод людини, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини;
- 3) забезпечення перебування усіх засуджених і ув'язнених у безпеці та умовах, які відповідають відповідним міжнародним стандартам, і, зокрема, Європейським пенітенціарним правилам;
- 4) повага і гарантування права громадськості на захист від злочинності;
- 5) робота у напрямку соціальної реінтеграції засуджених через забезпечення їх можливістю змістовно використовувати свій час.

Окремо у проєкті виділені правила, що стосуються поваги та захисту людської гідності: персонал ДКВС України повинен завжди захищати право кожного на життя. Під час виконання своїх щоденних обов'язків персонал ДКВС України має поважати і захищати людську гідність, забезпечувати дотримання і захист прав людини. Персонал ДКВС України за жодних обставин не повинен заподіювати, провокувати або терпимо ставитися до будь-яких актів катування та іншого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, включаючи випадки надання таких розпоряджень керівництвом. Персонал ДКВС України повинен завжди поводитися з засудженими та ув'язненими, колегами і всіма іншими особами ввічливо та з повагою. Персонал ДКВС України може втручатися в право людини на приватність у разі крайньої необхідності і тільки для досягнення законних цілей [7]. Усе наведене в сукупності і вказує на зміст гуманного поводження з засудженими.

Проте даючи загальні орієнтири, Кодекси не містять посилання на те, якими ж мають бути межі гуманного ставлення до засуджених. Так само жодного разу це питання не піднімалось й у теорії кримінально-виконавчого права, про межу гуманізму йшлося тільки у праві кримінальному. Наголошуючи на необхідності встановлення таких меж, фахівці застерігають, що сьогодні в науці кримінального права принцип гуманізму тлумачиться свавільно (волюнтаристськи), з «позитивного» підходу, в зв'язку з чим поняття гуманізму втрачає межі: як наслідок гуманізм у кримінальному праві інколи впадає в іншу крайність - аболіціонізм, що означає скасування не лише смертної кари, а й кари за злочин взагалі. Це свідчить про те, що для правильного тлумачення сформульованого Ч. Беккарія принципу гуманізму треба користуватися тим же ключем, що і він, а саме: «природно-позитивним» підходом. З його допомогою, на думку О.М. Костенка, можна дійти наступного висновку. Сформульований Ч. Беккарія принцип гуманізму варто розуміти так: «Покарання не повинно бути несправедливо суворим!» Але це не означає, що покарання має бути несправедливо м'яким. Гуманним може бути лише справедливе покарання. Суть принципу гуманізму, очевидно, полягає не в тому, щоб покарання було несправедливо м'яким, а в тому, що при призначенні покарання якнайповніше враховувати природу людини. Гуманізм взагалі з позицій соціального натуралізму - це врахування природи людини при розв'язанні будь-яких соціальних проблем. Таким же чином його слід розуміти і в юриспруденції [8, с. 75-76].

Висновки. То яким же чином встановити межі гуманного ставлення до засуджених, аби воно не перетворилось на всюдозволеність та не звело нанівець таку мету покарання, як кара? Базовим

критерієм для цього, на наш погляд, має стати ст. 63 Конституції України, за якою засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Близько до тексту цієї норми сформульовано і зміст ч. 2 ст. 7 КВК України: «засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду». Таким чином, Конституція України та КВК України вказують на два джерела обмежень прав та свобод засудженого – це законодавство та вирок суду. Усі інші обмеження не повинні мати місце в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

Джерела та література

1. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: Монографія / Кол. авторів; за заг. ред. проф. В.В. Коваленка. – К.: Атіка-Н, 2011. – 367 с.
2. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 р. // Відомості Верховної України. – 2005. – № 34. – Ст.254.
3. Мак-Манус Дж. Роль персоналу у забезпеченні прав людини у в'язниці / Дж. Мак-Манус // Аспект: інформаційний бюлетень. – 2003. – № 2(10). – С.5-9.
4. Новая концепция пенитенциарной системы: Материалы международного семинара руководящих работников уголовно-исполнительной системы / Под ред. И.В. Штанько, В.А. Левочкина. – Киев: РИО КИВД, 1995. – С.58-69.
5. Яковець І. С., Автухов К. А. Регулювання етичної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: окремі питання [Текст] / І. С. Яковець, К. А. Автухов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць / Харк. нац. ун-т внутріш. справ, Кримінолог. асоц. України. – Харків : ХНУВС, 2016. – 2016. № 1 (12). – С. 216-226.
6. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи (2012) щодо Європейського Кодексу етики працівників пенитенціарних установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/zp/uk/publish/article/828787>.
7. Кодекс етики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/zp/uk/publish/article/828787>.
8. Костенко О.М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму // Проблеми філософії права. – Том I. – Київ-Чернівці, 2003. – С. 75-76.

Лиховицкий Я. Конституционные и другие нормативно-правовые основы деятельности персонала колоний по реализации принципа гуманизма в сфере исполнения наказаний. В статье проведен анализ нормативно-правовых актов, регулирующих вопросы гуманного отношения персонала органов и учреждений исполнения наказаний к лицам, осужденным к лишению свободы, определены основные проблемы в этом направлении и сформулированы научно обоснованные меры, направленные на совершенствование содержания данной деятельности.

Ключевые слова: нормативно-правовой акт; правовые основы; персонал органов и учреждений исполнения наказаний; осужденный; уголовно-исполнительная деятельность; принципы права; гуманизм; сфера исполнения наказаний.

Lihovitsky Ja. Constitutional and Other Legal Principles of Colonie's Personnel Activity on Implementation Principle Humanism in Penitentiary Sphere. In the article the analysis of regulations governing the humane treatment of personnel and penal institutions for persons sentenced to imprisonment, the basic problems in this area and formulated scientifically based measures to improve the content of this activity.

Key words: legal act; legal principles; and staff of penal institutions; condemned; Penal activities; principles of law; humanism; penal sphere.